

A POLITIKA SZOLGÁLÓLEÁNYA

NYIRKOS Tamás: *Politikai teológiák. A demokráciától az ökológiáig.*
Typotex, Budapest, 2018, 160 oldal, 2900 Ft

Ha a középkorban *ancilla theologiae*, vagyis a teológia szolgátlánya volt a filozófia, akkor újkori szerepében kevésbé hízelgő módon a politika(i teológia) szolgálóleányának tekinthetjük. Nyirkos Tamást *Politikai teológiák* című könyvében az foglalkoztatja, hogy miképpen jutottunk el egyik állapotból a másikba. A vizsgálat kiindulópontja Carl Schmitt azon tétele, amely az elsöre tisztán politikainak tűnő gondolati struktúrák és teológiai rendszerek közötti analógiákra mutat rá. „A modern államelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom” – áll az 1922-ben írott *Politikai teológiák*ban. Nyirkos ezt az elsöre talán még merésznek is tűnő állítást túlságosan visszafogottnak tartja, és William T. Cavanaugh javaslatát elfogadva „szekularizált” helyett pusztán „rejtett” teológiai fogalmakról beszélve erősíti fel az állítást. A „vallási” és a „nem vallási” szféra erősen kétséges megkülönböztethetősége mellett szerinte az is indokolja ezt, hogy a teológiai fogalmakat használatba vevő politika nem szekularizálja, csupán másra vonatkoztatja azokat: egy adott ideológiai (vagyis politikai teológiai) rendszeren belül kísértetiesen hasonló funkciót látnak el, mint az eredeti teológiai kontextusban.

A „világi” ideológiák fogalmi struktúrái nem csupán hasonlítanak a „vallási” avagy „teológiai” tanokéra, ennél sokkalta konkrétabb analógiákkal állunk szemben. Schmitt 1922-es művében még valamelyest megkülönböztethetőnek tartotta a „szekularizált” politikai teológiákat a „valódi” vagy „vallásos” teológiáktól, ám utóbb ő is eltávolodott ettől az álláspontjától, belátva, hogy ez a megkülönböztetés „az egyház és az állam megrendülésével értelmét veszítette”. A fogalmi rendszerek éles különválasztását a vallás fogalma is jelentősen megnehezíti, hiszen a vallást semmilyen szempontból sem tudjuk a politika szférájától elvá-

lasztva specifikálni. Erre – derül ki Nyirkos elemzéséből – az a transzcendens értelemtételezés sem alkalmas, amelyet talán az emberi élet végső kérdéseire adott válaszként a vallások kizárólagos sajátosságának vélhetnénk.

A szuverenitás eszméje a politikai teológia talán legkézenfekvőbb példája, hiszen útja a keresztény teológia személyes Istenétől igen jól nyomon követhető

a nép absztrakt fogalmáig. A különféle politikai teológiák tárgyalását nem véletlenül az erről szóló fejezet vezeti be. A 13. század végéig a szuverenitás Isten „legfelsőbb” mivoltát jelentette. Ekkor kezdték az egyházi és világi vezetőkre is alkalmazni, míg a királyi hatalom nagyfokú erősödését jelezve, alig pár évszázad alatt teljesen egybe nem forrt a királyi hatalommal. Az állam szakrális magasztokba emelése és a szuverenitás lehozása a földre ugyanannak a folyamatnak a része, amelynek keretében az abszolútumot előbb meglehetősen blaszfémikusan a politika terében tételezték, majd fokozatosan a népre kezdték vonatkoztatni. A szuverénnek tekintett népet számos olyan isteni

attribútummal ruházták fel, amelynek a teológiai eredete könnyedén kimutatható: Rousseau társadalmi szerződésről írott művében az „általános akarat” oszt-hatatlan, szent és tévedhetetlen tényezőként szerepel. Diderot-nál pedig „az általános akarat világosít fel bennünket gondolataink és vágyaink igazi természetéről”. A nép szentségébe és mindenhatóságába vetett hit nélkül nem állhatna fenn egyetlen demokratikus rendszer sem – foglalja össze Nyirkos a leírtakat, de felvet egy nyugtalanító kérdést is: világos, hogy egy király teste a szuverenitás látható jeleként szolgálhat, de hol találjuk a nép testét?

A totalitárius ideológiák teológiai jellege a legközismertebb és a legkevésbé vitatott a könyvben sze-

replő állítások közül. Amikor *A diktatúrák egyházai* című fejezetben áttekinti ennek irodalmát Bergya-jevtől, Voegelinen és Raymond Aronon át olyan kevésbé ismert szerzőkig, mint az olasz Emilio Gentile és a német Rainer Buchner. A könyvnek ebben a részében Nyirkos azt bizonyítja, hogy ha vannak is különbségek a demokratikus, diktatórikus és nemzetállami ideológiák között, ezek nem a fogalmak struktúrájában keresendők. Ebből az összképből a polgári vallás 18. századi fogalma annyiban lóg ki, hogy az állam politikai szükségletei miatt ugyan, de egy a teizmushoz közel álló istenséget konstruál. Nem válik meg tehát annak fogalmától, hanem a hazafiság vallását úgy teremti meg, hogy közben elmosza a vallási és politikai szféra között húzódó határvonalat. Ez indirekt módon rávilágít arra, hogy aligha becsülhetjük túl a bibliai mondat újkort megelőző eszmetörténeti hatását: „Adjátok meg tehát a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené!” (Mt 22,21). Ez a szemlélet, amelyre a középkor fizikai és szellemi hatalmat elválasztó rendje épült, a modernitás és a polgári vallások beköszöntével már egyre anakronisztikusabban hatott. A sajátosan modern polgári vallás egybeolvasztotta a korábbi két pólust azáltal, hogy a vallásos devóciót követelt az állampolgároktól. A modern politikai gondolkodás kizárja egy olyan entitás létezését, amely az állammal akár csak egyenrangú. Rousseau és Hobbes például egyaránt idegenkedik a hatalommegosztás középkori elvétől (amelynek meghatározó jellege akkor sem tagadható, ha soha sem valósult meg tökéletesen), és mindketten abszurdnak tartják a hatalom illetén megosztását – meglehet azért, mert *senki sem szolgálhat két úrnak*. Nyirkos felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a köztudatban tévesen él úgy, mintha Nyugaton a modernség valósította volna meg az állam és az egyház elválasztását. Ellenkezőleg: „a középkor valósította meg [...] és a modernség számolta föl”. „Az, hogy ez a nyilvánvalóan rossz modell ezer évig mégiscsak fenntartott egy civilizációt, és sikeresen korlátozta mindkét hatalmat egymás által, lehetlenné téve bármi olyasmit, amit a modern időkben totalitarizmusnak nevezünk”, fel sem merül a Rousseau-hoz hasonlóan gondolkodó szerzőkben – mutat rá Nyirkos.

A polgári vallás legkézenfekvőbb példáit az amerikai politikai kultúra szolgáltatja. A kezdetektől jelen lévő kivételesség-tudatot nagyban inspirálta a választott nép őszövségi teológiája; a Függetlenségi Nyilatkozat és az Alkotmány örökérvényű és megváltozhatatlan dokumentumokként a szent iratok szerepét játsszák; az állami ceremóniák légköre összetéveszthetetlenül vallásos és így tovább. A nemzetállamokkal kapcsolatban természetesen általában is felvethető, hogy állampolgáraiktól vallásos hitet követelnek-e. Az ENSZ politikai teológiáját elemző finn Mika Luomaha válasza erre egyértelmű igen – ami azt jelenti, hogy *a nemzetközi rendszer leírható egyfajta politikai politeizmusként*. A bármilyen erők legyenek is ezek a kultuszok, a piac féltékeny istene nem kis erőfeszítést tesz a polgári vallások pantheonjának kiüresítésére. A következő fejezet a gazdaság teológiáit járja körül, és

a rendszerint Adam Smith nevéhez kapcsolt mindenható piacban jelöli meg az abszolútumot. Maga Smith nem volt ugyan „ortodox piachívó”, és gondolkodását egy „valódi” teológia (még hozzá a kálvinista) határozta meg, de az ő nyomdokain járók már jellemzően a piac határozott istenítése felé mozdultak el – olvashatjuk. A mindenható piac akarátára való hivatkozás ennek a betetőzése: „elég figyelmesen kijegyzetelni a *Wall Street Journal*, a *Financial Times* vagy az *Economist* leggyakoribb érveléseit, hogy akár egy új *Summa* is összeállítható egyen belőlük”. A piacban is megtalálhatjuk az összes isteni attribútumot: képes átlényegíteni bármit (árúvá), tévedhetetlen, mindenható, mindenhol jelen van. Harvey Cox szerint korunk legkomolyabb összecsapása nem a huntingtoni civilizációs törésvonalak vagy a világvallások érintkezése mentén zajlik, hanem a „piaci vallás” és a többi között.

A nempiaci vallások összességéből kiemelkedik egy, amely első megközelítésben Jan Assmann kifejezésével élve talán annak „ellenvallásaként” lenne jellemezhető. Az Anyatermészetbe vetett ökológiai hit ugyanis a piac mindenhatóságával szemben fogalmazódik meg. Míg a piaci fundamentalizmus a szabályozást tekinti ősbűnnek, az ökológia politikai teológiája az ellenkezőjétől, a profitorientált piac korlátlan működésétől váltaná meg a Földet. Apokaliptikus víziói mellett elsősorban a természet abszolutizálása és Istennel való panteisztikus azonosítása mutat rá a mélyökológiai gondolkodás teológiai jellegére. Ezzel a könyvben részletesen tárgyalt politikai teológiák végéhez is érkeztünk.

A könyv végén szereplő utolsó tartalmi egység a *Konklúzió* címet viseli, ám ez inkább a kutatás további irányait jelöli ki. **Nyirkos könyve egyetlen hosszú bevezetés a politikai teológiák irodalmába, illetve egy átfogó tárgyalás előtanulmánya.** Jelenleg be kell érniünk a *politikai teológia* fogalmával, amelynek védelmére felhossa, hogy az e körbe tartozó politikai ideológiák „kivételem nélkül mind a keresztény teológia lenyomatai”, és mindben szerepelnek olyan „mindentudó és mindenestül jó, érzékfeletti realitások, mint a kereszténység [...] Istene”. Néhány példát kiragadva: a népszuverenitás Népe, a közgazdaságtan Piacja és az ökológia Anyatermészete egyaránt ilyen. A könyv áttekintő és vázlat-jellegéből adódik az is, hogy számos „lehetőséges teológiai jelölt” kimaradt belőle. Nyirkos külön kiemeli a keresztény eszkatológia és a történelmi haladás hit Karl Löwith által felvetett párhuzamainak vizsgálatát, amelyhez ma már Fukuyama híres politikai *eszkatonja*, *A történelem vége* is odakívánkozik. Emellett – jegyzi meg – a totalitárius ideológiák számos példát szolgáltatott arra, hogy még a tudomány is könnyen válik egyfajta naiv hit táptalajává, ám ehhez politikai nyomás nem is feltétlenül szükséges. A tudomány művelői maguk is hajlamosak túlerjeszkedni a tudományos racionalitás szabta határokon, és teológiai jellegű válaszokkal kísérletezni a lét nagy kérdéseivel kapcsolatban. Az ebbe a hibába eső tudósok (például Carl Sagan és Richard Dawkins) retorikája is a keresztény teológia kulcsfogalmait és szimbólumait használja.

A pszichológia terén is felfedezhetők a teológiai gondolkodás nyomai, de a halál gondolatát előző szórakoztatóipar, vagyis a „szórakozás liturgiái” is hasonló vizsgálat tárgyát képezhetnék. Amíg az olyan történelmi folyamatok, mint az Egyesült Államok közel-keleti katonai szerepvállalása a demokratikus univerzalizmus és az amerikai polgári vallás küldetéstudatával függ össze szorosan, az európai integráció ettől jól megkülönböztethető, saját teológiai rendszert alakított ki, amelynek hittől áthatott apológiáját a nemzeti demokráciákkal való hitvitákban – például a Brexit kapcsán – érhetjük tetten. Külön érdemes lenne vizsgálni a progresszivismus különféle politikai teológiai variációit is. A könyvben lépten-nyomon előkerül a téma a demokratikus üdvtörténet teleologikussága és a totalitárius diktatúrák „egyházai” kapcsán, ám akár a haladás, akár a történelem fogalmában igen könnyen felismerhetők egy folyamatteológia sajátos vonásai, amelyek lehetővé tennék szisztematikus elkülönítését. Az újabban különösen felkapottá váló transzhumanista elképzelések és a technikába vetett hit szintén külön-külön is analizálhatóak lennének. Konklúziójában a szerző foglalkozik ugyan a tudomány teológiáival, de a test bőrtönéből a tudatot kiszabadítani akaró transzhumaniz-

mus ettől jól megkülönböztethető rendszer, és szintén leírható a könyvben szereplő módon. Teista értelemben vett teológiai jellegéhez természetesen férhet némi kétség, ám az abszolútumot a tudatot hordozó információban mégis kénytelen megnevezni. Az elképzelés politikai illetve politikai teológiai vonatkozásaival kapcsolatban itt talán elég Harari *Homo Deus*-ra utalnom.

A lista további bővítése helyett ezért térjünk vissza magához a könyvhöz és vizsgáljuk meg, hogy mivel járul hozzá a politikatudományi diskurzushoz. Nyirkos Tamás arra hívja fel a figyelmet, hogy a teológia legalább minimális ismerete a politikatudomány terén sem nélkülözhető. A visszatekintve a felvilágosodással záruló, de még legjobb esetben is a reneszánszig terjedő filozófiai horizont nevetségesen szűk – világít rá. A szerző a politikai teológiák tárgyalása során többször utal rá, hogy különösen a skolasztikával való összevetésben már-már kínosan primitív, és önkényes módon lepleződik le az az eljárás, amellyel a modern politikai ideológiák rögzítik dogmaikat. Míg a skolasztikusok vitával és filozófiai bizonyítással építették fel komplex rendszerüket, addig a modern politikai teológiák saját kinyilatkoztatásuk megkérdőjelezhetetlen tekintélyére hivatkoznak.

CZOPF ÁRON